

але можливо, якщо надати експерту велику кількість вільних, експериментальних зразків почерку (букв і цифр), виконаних як скорописом, так і стилізованими рухами. Особливу увагу при ідентифікації таких об'єктів треба звертати на експериментальні зразки, які слід відбирати в умовах, аналогічних тим, у яких виконані досліджувані об'єкти.

За результатами експериментальних досліджень, проведених у Харківському НДІСЕ, розроблено класифікації «збиваючих» факторів, діагностичних ознак та їх комплексів, характерних для тієї чи іншої групи негативних впливів, виділено та систематизовано ознаки почерку, які найбільш піддаються змінам у незвичних умовах письма, і також звернено увагу на ті ознаки, що залишаються незмінними або ж змінюються незначно, для різних груп «збиваючих» факторів.

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ИЗМЕНЕНИИ ОБЩИХ И ЧАСТНЫХ ПРИЗНАКОВ ПОЧЕРКА ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ РУКОПИСНЫХ ЗАПИСЕЙ МАСЛЯНЫМИ МЕЛКАМИ НА ТКАНИ И ОБОЯХ

Е. В. Ковкина, О. М. Смолина, Л. А. Гриненко

Рассмотрены вопросы устойчивости общих и частных признаков почерка при выполнении рукописных записей масляными мелками на ткани и обоях. Выделены диагностические признаки, характерно проявляющиеся при указанных видах непривычных условий выполнения рукописных записей.

THE REGULARITIES IN CHANGES OF GENERAL AND SPECIFIC FEATURES OF THE HANDWRITING WHILE PRODUCING HANDWRITTEN INSCRIPTIONS WITH OIL CHALK ON FABRIC AND WALLPAPERS

Y. V. Kovkina, O. M. Smolina, L. O. Grinenko

The article deals with the issues of general and specific features stability of the handwriting while producing handwritten inscriptions with oil chalk on fabric and wallpapers and points out diagnostic feature that are typically revealed in these particular cases of setting handwritten inscriptions in unconventional conditions.

УДК 343.148.4:003.33

І. В. Костів, судовий експерт Львівського НДІСЕ

ПОЧЕРКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ І ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЮ ГРУПОЮ МОВ, ЗОКРЕМА ПЕРСЬКОЮ МОВОЮ

Розглянуто особливості перських рукописних записів і підписів. Важливу роль для проведення судово-почеркознавчої експертизи відіграють перський алфавіт, шрифти письма, діалекти, запозичення з інших мов. Надано

рекомендації експерту, які саме знання та матеріали необхідні для проведення дослідження, де об'єктом є рукописні записи або підписи, виконані перською мовою, з метою розпізнавання закономірностей утворення ідентифікаційних ознак.

Ураховуючи постійне зростання чисельності іноземних громадян на теренах України, які в досудовому слідстві чи судовому розгляді виступають фігурантами, виникає потреба використання в галузі почеркознавства відповідних знань при дослідженні почерку та підпису, виконаних іноземцями, зокрема громадянами Ірану. Становлення та розвиток мовних контактів відображають історичний процес взаємодії народів і вплив зовнішніх чинників. В основах мовної взаємодії лежать позамовні явища: міграція населення, суміжне проживання різних етносів на одній території, економічні, політичні, культурні контакти різних народів. Одними з найбільш складних і маловивчених у галузі почеркознавства є об'єкти, виконані індоєвропейською групою мов¹, зокрема перською мовою.

Розглянемо особливості перської мови, а саме: писемність, різновиди шрифтів, діалекти та іншомовні запозичення, оскільки для почеркознавчого дослідження вони мають велике значення. Перська мова – державна й літературна мова Ірану. Як літературна мова вона була поширена раніше, особливо в X–XV ст., не лише в Ірані, а й в багатьох сусідніх з ним країнах: Афганістані, деяких районах Середньої Азії, Індії, Азербайджані. Перська мова є однією з мов іранської групи, яка у свою чергу входить до складу індоєвропейської мовної сім'ї. До числа іранських мов відносять: перську, таджикську, курдську, белуджську, татську, талишську, центральні діалекти, афганську, осетинську, ягнобську, памірські: а) шугнансько-рушанська група; б) язгулямський; в) ваханський; г) мунджанський; д) ішкашимський діалекти та ін. На територіях колишнього СРСР представлені такі іранські мови: таджикська, осетинська, курдська, татська, ягнобська, памірські діалекти².

Справжня наукова класифікація іранських мов – справа майбутнього й потребує докладної роботи з вивчення окремих мов у їхньому сучасному стані та їх історії, а потім і їх порівняльних характеристик. Зараз усі перські мови можна поділити на дві великі групи: західну і східну. Західна група – перська, таджикська, курдська, белуджська, татська, талишська та центральні діалекти. До східної групи належать: афганська, осетинська, ягнобська, памірські мови. В основу цього поділу покладено фонетичні й граматичні

¹ Ф. фон Шлегель довів близькість санскриту до латинської, грецької, німецької та перської мов як за лексичним складом, так і за граматичною структурою. У 1816 р. опубліковано працю Ф. Боппа «О системе спряжений в санскритском языке в сравнении с таким греческого, латинского, персидского и германского языков», у якій увів у лінгвістичний обіг термін «індоєвропейські мови» (його попередники використовували термін «індогерманські мови») (цит. за: Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. — [2-е вид., випр. і доп.]. — К. : Академія, 2006. — С. 41–42).

² Див.: Маленька Т. Ф. Іран, іранці та ми. Лінгвокраїнографія Ірану : навч. посібник / Т. Ф. Маленька. — К. : Вид-во КНУ, 2001. — С. 4–9.

ознаки, тому терміни «західні» і «східні» іранські мови не завжди відповідають території їх поширення¹.

Сучасна фарсі (перська мова) – плуріцентрична мова (діасистема), яка має три близькоспоріднені варіанти, визнані офіційними як окремі національні мови в трьох країнах Азії: Ірані, Афганістані, Таджикистані. Серед них найбільшу популярність і вплив має фарсі Ісламської Республіки Іран. Східний варіант перської мови, представлений однією з двох (поряд з пашто) державних мов Афганістану, яка називається дарі (також фарсі-кабулі), державна мова Таджикистану – таджикська².

Сучасна перська мова сформувалась за останні 70–80 років на основі розмовних перських діалектів і дарі. В основу літературної мови покладено тегеранський діалект, і тегеранське звучання вважається літературною нормою. Крім тегеранського діалекту, поширені ісфаганський та ширазький, єврейсько-таджикський і дарі. Також поширена азербайджанська мова, проте всі її носії володіють перською мовою³. На цей час відсутні критерії, на підставі яких одну мову чи етап її розвитку слід відмежувати від іншої мови чи іншого етапу її розвитку. Не розроблено також критерії, які дозволили б однозначно давати відповідь на питання: це мова чи діалект?⁴ Тому для проведення почеркознавчої експертизи на перській мові необхідно знати, яким діалектом володіє ймовірний виконавець рукописного тексту чи підпису, його місця народження та проживання.

Каліграфія (почерки). Згідно з висловлюваннями пророка, каліграф, якому вдасться переписати Коран красивим почерком, належатиме до жителів раю. Каліграфію в ісламському світі зазвичай розглядають як вияв людського духовного світу в усьому його блиску, бо чистота й велич писемності є свого роду виразом непорочності внутрішнього світу людини. Треба зауважити, що деякі різновиди каліграфії існували в Ірані ще в доісламську епоху. Після прийняття ісламу перси внесли величезний внесок в ісламську каліграфію. Вони використовували почерки, що вже існували в арабів, і винаходили нові, власні. Каліграфію розвивали не лише в Ірані, а й в Афганістані, Середній Азії, Пакистані та Індії⁵.

Куфі, насх і сульс. Три цих почерки є основними в традиційній арабській каліграфії. Куфічне письмо – найраніший, почерк – геометризовано-монументальний. Йому притаманні прямі лінії, чіткі геометричні форми, кутова форма рухів та інтервальне виконання букв. Крім того, цей почерк канонізовано як почерк, яким пишуть назви Корану (рис. 1). Насх (переписка) – строгий горизонтальний почерк, якому притаманні проста й спроще-

¹ Див.: *Маленька Т. Ф.* Указ. праця.

² Див.: Персидский язык. Википедия. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ru.wikipedia.org>.

³ Див.: *Пейсиков Л. С.* О некоторых экспериментальных приемах лингвистической диагностики (на материале персидского языка) / Л. С. Пейсиков. — М. : Изд-во МГУ, 1971. — С. 7.

⁴ Див.: *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. — К. : Вища шк., 1988. — С. 290.

⁵ Див.: *Иранская каллиграфия* // стаття из журнала «Персия» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.persia.ru/files/>.

на будова букв і елементів, упорядкованість відносно їхнього розміру (рис. 2). Сульс (одна третя) включає криволінійні та прямолінійні елементи, які співвідносяться в пропорції 1:3, що надає почерку особливої гнучкості (рис. 3). Ознайомлення іранців з ісламською каліграфією почалося з цих трьох почерків. У країні особливе поширення отримали школи «насх» і «сульс»¹.

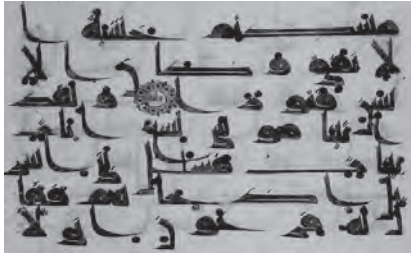

Рис. 1. Зразок куфічного письма

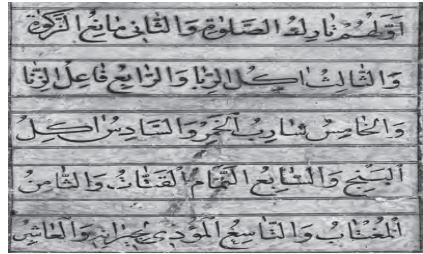

Рис. 2. Зразок почерку насх

Талік. Іранці розробили свій особливий варіант насха – талік (скоропис, або швидко виконання). Талік відрізняється великою кількістю закруглених, так би мовити, природних ліній, на противагу «жорстким», геометризованим арабським почеркам (рис. 4). Важливо відмітити, що в арабській культурі каліграфія в основному використовувалася в релігійних цілях. Перси, крім релігійних цілей, так складала офіційні та адміністративні документи – звідси й необхідність у скоропису.

Рис. 3. Зразок почерку сульс

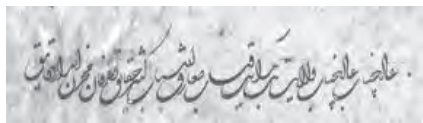

Рис. 4. Зразок почерку талік

Насталік. З середини XV ст. й до сьогодні це є один з найпоширеніших і популярних в Ірані почерків (рис. 5). Для почерку насталік характерна проста й спрощена будова букв за рахунок випрямлення рухів. Так, букви «с» і «ш» виконувались у формі дуг. Букви виконувались інтервально, можуть бути розміщені над і під лінією письма. Цей почерк – поєднання насха й таліка. Саме цей почерк використовується іранцями й нині. Крім того, насталік дуже популярний у Середній Азії, Пакистані, Індії².

Шекасте насталік (насталік-курсив або ломаний насталік). Йому притаманні: спрощена будова букв, їх велика варіативність і зв'язаність, яка не передбачена правилами граматики. Також при з'єднанні букв і елементів переважає правокурна петля (рис. 6). Прочитати текст, виконаний шекасте насталік, може лише особа, яка ідеально володіє цією технікою³.

¹ Див.: Блог Резы Саджади. Персидская каллиграфия: почерки и история [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sajjadi.livejournal.com/>.

² Див.: Там само.

³ Див.: Иранская каллиграфия // статья из журнала «Персия».

Рис. 5. Зразок почерку насталік

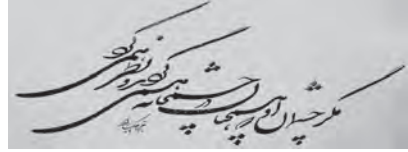

Рис. 6. Зразок почерку шекасте насталік

У сучасній каліграфії, крім традиційних, з'явилися нові види почерків. Найпоширеніші – моалла (рис. 7) і хатт таші (рис. 8).

Рис. 7. Зразок почерку моалла

Рис. 8. Зразок почерку хатт таші

Почерки постійно вдосконалювалися й до такого ступеня ускладнилися, що необхідна спеціальна підготовка для правильного читання текстів¹.

Алфавіт. Особливе місце посідає арабо-перський алфавіт, який складається з 32 букв (28 букв арабського алфавіту та ще 4 букви: پ, ژ, چ, گ). Для цього алфавіту характерним є обов'язкове використання діакритичних знаків і огласовок (голосних). Також характерним для перської мови є використання цифр «арабських» в європейському розумінні²:

1 – ۱; 2 – ۲; 3 – ۳; 4 – ۴; 5 – ۵; 6 – ۶; 7 – ۷; 8 – ۸; 9 – ۹.

Головна особливість перського письма – напрямок виконання тексту справа наліво, а цифр – зліва направо. Букви відрізняються написанням залежно від їх розташування в слові (на початку, у середині, наприкінці слова, ізолювано)³.

Поширенню арабської лексики на території Ірану сприяла головним чином релігія. Це зумовило виникнення довготривалої орієнтації перських літераторів на арабську традицію. Така лексика в мові й на письмі використовувалася свідомо й мотивовано. Наявність однакового алфавіту лише спрощувала такий процес. Арабські слова проникали в перську мову усним і письмовим шляхом. Негативним результатом запозичення арабської лексики є розвиток омонімії й синонімії в перській мові, що сприяло «засміченню» мови непотрібними, зайвими словами⁴. Тому при дослідженні об'єктів судово-почеркознавчої експертизи, які виконані перською мовою, необхідне чітке

¹ Див.: Овчинникова И. К. Учебник персидского языка / И. К. Овчинникова, А. К. Мамед-Заде. — М. : Феникс, 1999. — С. 14.

² Див.: Ковалев А. П. Учебник арабского языка / А. П. Ковалев, Г. Ш. Шарба-тов. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : Вост. лит-ра РАН, 1998. — С. 142.

³ Див.: Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю. А. Рубинчик. — М. : Вост. лит-ра РАН, 2001. — С. 22.

⁴ Див.: Веймарн Б. В. Классическое искусство стран ислама / Б. В. Веймарн. — М. : Искусство, 2002. — С. 33.

знання перського лексичного (фонетичного, граматичного) фонду, оскільки ймовірний виконавець може використовувати арабські, і не лише арабські запозичення, для того щоб приховати свої індивідуальні ознаки почерку.

Прикладом є висновок судово-почеркознавчої експертизи, де об'єктом дослідження був підпис громадянина Ірану (рис. 9, 10).

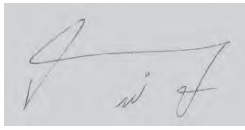

Рис. 9. Досліджуваний підпис

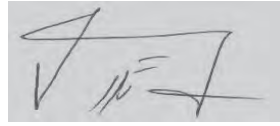

Рис. 10. Зразок підпису громадянина Ірану

При дослідженні цього підпису, транскрипція якого складається з двох безбуквених елементів, з'єднаних між собою прямолінійним штриховим елементом, і букви «**لند**» , експертом було виявлено, що він виконаний не зліва направо, а справа наліво, урахувавши розташування точок початку і закінчення рухів, що не відповідає нормам правопису перської мови. Експериментальні та вільні зразки виконані давньою формою перського алфавіту «куфічне письмо». Характерним для цієї форми письма є те, що у ньому відсутні діакритичні знаки (діакретичний знак – надрядковий або підрядковий знак при букві, що вказує на вимову, яка відрізняється від вимови звука, позначеного цією самою буквою без знака), а букви мають прямолінійно-кутову форму. Також у зразках уживається буква «**گ**» , яка є характерною для носіїв перської мови, і не вживається в арабській мові. У результаті порівняння досліджуваного підпису із зразками підписів громадянина Ірану встановлено збіги: транскрипції підпису, напрямку написання верхньої частини підпису, розміру та розгону письмових знаків, а також частини окремих ознак. Поряд зі збігами встановлено розбіжності: у досліджуваному підписі буква «**لند**» , а також діакретичний знак «сукун» -^۰, що означає відсутність голосних, а у зразках уживаються буква «**گ**» , і буква «**لند**» ; напрямок руху букви «**لند**» у досліджуваному підпису зліва направо, а в більшості зразків букви «**گ**» – справа наліво. Усі варіанти досліджуваного підпису відображені в наданих зразках. Що стосується розбіжностей, то їх експерт пояснив варіативністю написання власного підпису, знанням декількох видів шрифтів перського письма, впливом знання іноземних мов. Проаналізувавши сукупність виявлених ознак, експерт дійшов висновку, що досліджуваний підпис виконано самим громадянином Ірану.

Отже, при дослідженні перського почерку необхідні знання алфавіту й особливості його написання, шрифтів, які найчастіше зустрічаються, що дозволить експерту виявити відхилення від прописів перської мови та встановити, чи є вони індивідуальною особливістю пишучого. Попередньо при підготуванні матеріалів для проведення експертизи з дослідження текстів, виконаних перським шрифтом, треба з'ясувати, якими різновидами перського шрифту володіє можливий виконавець. Якщо він володіє різними видами шрифту, то необхідно надати їх експерту як порівняльний матеріал.

При судово-почеркознавчому дослідженні рукописних записів і підписів, виконаних перською мовою, слід ураховувати:

— наявність великої кількості діалектів поряд з літературною мовою, використання іншомовної, запозичуваної лексики, яка виявляється на різних ступенях володіння мовою;

— двомовність і багатомовність як постійне історично зумовлене явище, що неоднаково відбивається у всіх носіїв перської мови та залежить від району проживання, освіти й інших чинників.

Перелічені, а також інші чинники повинні бути вивчені й ураховані почеркознавцями з метою розпізнання закономірностей утворення ідентифікаційних ознак при дослідженні почерку та підписів, виконаних перською мовою, котрі фігурують як об'єкти судової експертизи. Такі дослідження потребують копіткої та об'ємної роботи, оскільки вони відображають не лише абсолютно нові ідеології світосприйняття, а й вивчення нових форм написання, діалектів, різновидів шрифтів. Визначення спільної термінології та розроблення відповідної методики досліджень арабо-перської графіки буде важливими кроком у галузі почеркознавчих досліджень.

ПОЧЕРКОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РУКОПИСНЫХ ЗАПИСЕЙ И ПОДПИСЕЙ, ВЫПОЛНЕННЫХ НА ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ГРУППЕ ЯЗЫКОВ, В ЧАСТНОСТИ НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

И. В. Костив

Рассмотрены особенности персидских рукописных записей и подписей. Важную роль при проведении судебно-почерковедческой экспертизы играют персидский алфавит, шрифты, диалекты и заимствования из других языков. Даны рекомендации эксперту, какие именно знания и материалы необходимы для проведения исследования, где объектом являются рукописные записи или подписи, выполненные на персидском языке, в целях распознавания закономерностей образования идентификационных признаков.

HANDWRITING EXAMINATIONS OF INSCRIPTIONS AND SIGNATURES IN LANGUAGES OF THE INDO-EUROPEAN GROUP, NAMELY IN THE PERSIAN LANGUAGE

I. V. Kostiv

The article deals with the peculiarities of inscriptions and signatures in the Persian language focusing on the importance of the Persian alphabet, written fonts, dialects, loans from other languages in the forensic examination of handwritings. It provides recommendations for experts on what particular knowledge and materials are required for the examination of handwritten inscriptions or signatures in the Persian language to recognize regularities in forming identification features.